

SZAKOLCZAY LAJOS

A lant körül nyilak záporoznak

Cs. Szabó László irodalmi esszéi az Irodalmi Ujságban



SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

Az 1950-ben alapított Irodalmi Ujság a Magyar Írók Szövetségének hetilapjaként működött. Noha a diktatúra megkívánta politikai szerepvállalással sokáig a Magyar Dolgozók Pártja utasításait követte, akarva-akaratlan – mert az írók a nép akaratán kívül saját lelkiismeretüknek is meg akartak felelni – az 1956-os magyar forradalom egyik, ha nem a legfontosabb előkészítője lett. Mindmáig legendás itthoni búcsúszáma a forradalom mellett kiálló írókkal (Tamási Áron, Németh László, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Füst Milán, Déry Tibor) 1956. november 2-án jelent meg.

A lap szabadságharcunk leverése után, követve a kétszázezer menekültet, egy rövid ideig Bécsbe – külföldi első száma 1957. március 15-én került ki a nyomdából –, majd a londoni öt év után Párizsba tette át a székhelyét. A havonkénti megjelenést 1972-től dupla, majd később negyedévi számok követték. A munkatársakkal – jóllehet az orgánus erősen különbözött a müncheni Új Látóhatártól, a római Katolikus Szemléttől és az avantgárdra esküdő párizsi Magyar Műhelytől –, már ami a publikálást illeti, nem volt gond. Sok évtized távolából úgy látni, hogy a szerkesztőségbe szinte dőlt a kézirat.

Volt honnan, Amerikát és más távoli földrészeket is ideértve, hiszen aki író akart maradni, vagy épp az indulók keserves kenyerét ette, az írást – akármilyen politikai álláspontot képviselt is – szent, vagyis szellem megtartó dolognak tartotta. A külső és belső munkatársak világlátása, fölkészültsége, az írásról és a népről (a magyar nemzetéről) vallott hite ugyan különbözött, egy dologban azonban egyetértettek: az oroszok által letiport októberi forradalom eszméjét meg kell védeni.

Ez az erkölcsi tartásnak is nevezhető ellenállás toborozta egy táborba a hajdani népszabadságosokat (Aczél Tamás, Méray Tibor, Kende Péter) a Nyugat (Fenyő Miksa) és a Szép Szó (Ignotus Pál) jeleseivel, a különféle földrészekeken élő írókat (Kanada – Tűz Tamás, Fáy Ferenc, Kemenes Géfin László; Amerikai Egyesült Államok – Márai Sándor, Gombos Gyula, Bakucz József, Kannás Alajos, Makkai Ádám, Horváth Elemér, András Sándor, Sári Gál Imre; Dél-Amerika – Lénárd Sándor; Ausztrália – Domahidy Miklós, Novák Mária) az Európában tevékenykedőkkel (Kerényi Károly, Hágy Gyula, Faludy György, Schöpflin Gyula, Hanák Tibor, Borbándi Gyula, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Határ Győző, Siklós István, Czigány Lóránt, Gömöri György, Sárközi Mátyás, Thinsz Géza, Sulyok Vince). Az utóbbiak közül többen a Szabad Európa Rádió és az Angol Rádió magyar adásában is szerepeltek.

Öreges és fiatalok, a pálya delén állók és kezdők (a nyugati magyar irodalom későbbi nagyjai) elszánt akarattal hirdették, sokszor szenvedések közt, az emigráns sors keserű kenyerét fogyasztva, az összetartozás és a szovjet elleni kiállítás szükségességét, fontosságát.

S amíg hazánk a hódító és az őket kiszolgáló behódoltak (köztük sok moszkovita) igája alatt nyög, nincs barátkozás az otthoni rendszerrel. Helyette ellenállás van, kemény ellenállás, amely abban is megnyilvánul, hogy az emigránsok hazalátogatását a forradalom igazságával szembeni áruháznak tartották. (Ki gondolta volna, hogy a lap munkatársi gárdájába, némi megbecsülést szerezve, olyan író is bele fog tartozni – a *Kormos kövek* költőjéről, Kannás Alajosról van szó –, aki már korai első hazalátogatásakor a *szerveknél* önként jelentkezett a nyugati tájokról hírvivőnek, vagyis besúgónak.)

A lap arculata, szemben az Új Látóhatár parasztpárti (a baloldalt sem annyira megvető) népi íróival, szerkesztőivel, jobbára liberális színezetű. De ez nem volt akadály a sokarcúságnak. Nagy Imre és Bibó István tisztelőit éppúgy befogadta, mint – két egymással ellentétes gondolkodásmód – a kanadai papköltőt, Tűz Tamást vagy a Lukács György filozófiáját népszerűsítő Hanák Tibort. Az Irodalmi Ujság szerzőit az önmegvalósító szándékon kívül egy dolog vezette-tüzeltte: kiigazítani, pontosabban, helyes irányba terelni az erőteljes cenzúra beavatkozása által eltorzított vagy éppen sértéssel hallgatásra ítélt témákat (1956-os magyar forradalom, Trianon, Erdély, szovjet megszállás, a határon túli magyar nemzetiség élete stb.).

A történelmi virrasztás, illetve a józan – semmi által nem akadályozott – ítélőképesség segítette bizonyos témák értékközpontú föltárását, meglendítette a szociológiai kutatást (a szegénységgel kapcsolatos fölméréseket, tanulmányokat), s igyekezett az itthoni bicegő irodalmi értékskálát a valódi érték jegyében újraírni.

Cs. Szabó László, aki az olaszországi lakozást hamar fölcserélte a londonival, a kezdet kezdete óta a lap legtöbbet publikált szerzője volt. Költőként, szépíróként, esszéistaként, kritikusként – a több műfajban lévő otthonosság önkifejezői lázat jelez – hallatta hangját. Ez a nemes hang, szépírói műveltséggel, a Nyugat esszéíróinak (Szerb Antal, Halász Gábor) gondolatvilágát idézve pallérozódott. Pontosabban folytatta, elmeszizkráztató fényességgel, haza és nagyvilág mint közös *gond* ébren tartását.

Az irodalmi tárgyú szövegeit – általánosabb jellegű esszéit, portréit, kritikáit, glosszáit – szemlélve, hihetetlen az a sokoldalúság, ami írásait jellemzi. A műveltségélmény, amint nem egy vallo-másában megfogalmazta, a *gyűjtő* szemlélet következménye. A világirodalom nagyjainak élete, működése, életpályájuk napsugara és tragédiája éppúgy érdekelte, mint hazai klasszikusaink művésze, ideértve a megdicsőüléseket és a bukásokat is.

Horatiustól (*A költő háza*) és Shakespeare-től (*Állhatatlan és változékony*), Goethétől (*Prometheus Rómában*) és Prousttól (*Megváltás Szodomában*) Byronig (*Kriptabontás*), Burns-ig (*A nem is olyan póri költő*) és T. S. Eliottig (*Az öreg sas; Átokföldje*) hosszú az élményközeli tollra került elemzettek sora. S ez elmondható a Batsányitól (*A vasárlarcos*) és Kemény Zsigmondtól (*A pusztakamarási sír*), Arany Jánostól (*Botcsinálta évforduló*) és Petőfi Sándortól (*Petőfi Párizsban*) Tóth Árpádig (*A makulátlan ötvösmester*), Krúdy Gyuláig (*A züllött hajós*) és Tamási Áronig (*Borúra derű*) húzódo magyar vonulat-ra is.

Sosem szokványos irodalomtörténetet ír, hanem anekdotákkal, valódi, személyes jellegű történésekkel átítatott esszét. A mindenütt bolyongó talpa alatt valósággal *dalol* az út; egy kicsit lírával átítatva, egy kissé erre-arra emlékező szövegekkel tarkítva, hiszen a *fölfedező*t az sarkallja – Cs. Szabó minden kiruccanása új és új adalékokkal gazdagítja az általa megmutatni kívánt *élményhős* pályáját –, hogy minél színesebben, elevenebben álljon előttünk a vizsgált személyiség. Úgy tanít, hogy közben maga is tanul. A professzorral együtt iskolapadba ül a tudásra még mindig éhes diák is.

Eme vándorlásnak, szellemi készenlétnek századokra nyúlnak vissza a gyökerei. András Sándor faggatódzására mondja: „Tudod, én tulajdonképpen az erdélyi peregrinus diák vagyok, a Szenczi Molnárok társa; olykor úgy érzem, mintha háromszáz-háromszázötven éves lennék, mintha velem járna útja végére a diák, s mikor majd a föld alá tesznek, ő nyughatik meg végre.” Majd ugyanitt: „Az utolsó esztendőben egyre jobban meggyőződtem arról, milyen értelme van annak, hogy az ember emigráns magyar író. Bár ez a sors tele van ellentmondással, de nem értelem nélkül való. Emelt fővel mondhatom, hogy 3000 éve az emigránsok: a világ sója” (*Küldetés, utcák, papírlapok*).

Elfogadja, mi mást tehetne, a torokszorító állapotot, ám tőle telően – a szentföldi utazástól Rómán át (protestáns szemérmességgel) az égig tart az út – költészetté igyekszik emelni a sors minden pillanatát.

Bűvereje?

A tudás kolompja, hiába a sivár pusztá, a kiégett mező vagy az érdektelenség homoksivatagja, messze hallatszik.

Álmában, éber álmában százszor nyitja ki a kolozsvári ház kapuját, ott telt gyermekkorá, és százszor kopog azon a Múzeum utcai ablakon, lakása ablakán, amelynek párkányán a valaha szerelmesen őrzött Babits-halottimaszkon egy szovjet katona könyököl. Menekülnie kellett, mert az erkölcs parancsszava a szabadság országújtjára kényszerítette, de nincs az a pillanat, amikor ne fürdőzne az otthoni élmények tengernél nagyobb tengerében. Egyik római naplójában eresztí szívébe a kérdés törét: „Mi vagyok, hazajáró lélek vagy feltámadt Lázár? Vagy egyszerre a kettő? Hány viszszaemlékezéssel még, a fájdalom tehetetlen kómaiba” (*Lázár a Gianicolon*).

A felelet az *Elejtett szavak*ban olvasható. Abban a hazugságot tollhegyre tűző vitacikkben – „A magyar élet s vele a magyar szellem beszűkült a moszkovita hódoltságban” –, amely az otthoni közvéleményt „megnyugtatta” híreli egy-egy író hazakészülődését. „Visszatérek, ha a nép fogad be, amely megbízik hányatott fiában, s nem kér hűségnyilatkozatot, mert úgyis tudja, hogy hű voltam hozzá, de – önmagamhoz is.”

Az alapállása? A szépíróé. Egyetlenegy dolog izgatja, a stílus eleganciája. Czigány Lóránt a hetvenöt éves íróit ünneplő összeállításban idézi Cs. Szabót (*A mi Kazinczynk*, 1980/ 11–12.): „A stílus, kérlek szépen, akkor jó, ha szárnyal.” S nála mindig szárnyalt. Elsőbben a képgazdag, metaforikus beszéd révén. Amely úgy karakterizáló, hangulatfokozó, hogy a sosem didaktikus elemzés szövetébe mindig beépül valaminő novellisztikus történetre utaló vagy csírájában azzá vált emlékeztetőredék is. Gyakorta ez a plusz köti össze a régmúltat, a bemutatandó író idejét a mával. Furcsa, szinte ösztönszerűnek tetsző időjáték, holott nagyon is meg van komponálva.

A hajdani „Lónyay utcai srác” – Gara Lászlótól a kedveskedő bók – evvel a „kettős látással” avatja Horatiust tegnapi és mai költőink barátjává. „Külsejéről, gyöngeségeiről öniróniával maga tudósít. Ezért gondolom, hogy feltámadva könnyen szót értene nemcsak Arannyal, hanem Arany független utódai közül Kosztolányival és Szabó Lőrincsel is. Téma lett volna elég a kevert borhoz. Milyen nevetséges egy önimádó, vajákos költő! Mit gondol, mire való a versírás? Mesterség, mint a többi, arra való, hogy átvett idegen formák és ütemek hajszálát is négyfelé hasítva megdicsőüljön a nyelvünk” (*A költő háza*).

A Toldi írója a véletlen időpont-egybeesések folytán a *Botcsinálta évforduló* című, inkább politikai, mint verstani ízü emlékezésben ugyancsak a tegnapot a mával összekötő biztos pont. „Arany október 22-én halt meg. Az előestén. A magyar forradalom évfordulójának az előestéjén. A hetvenöt évnek egy évet kell takargatnia. Egy költő hideg hamujának a forradalom izzó paraszát.” S így folytatódik a leleplezés az 1857 nyarán keletkezett *A walesi bárdok* kapcsán: „Kádárék csavarintanak egyet a módszeren. Zengedezve körülállják egy *halott* walesi bárd sírját, hogy a hazug és szemforgató hódolati ének elfojtsa a nép ajkán ismét tehetetlenül égő szabadságéneket s a börtönben győztört élő bárdok sikolyát.”

És csattanónak pedig egy szintén az idő tájt íródott költemény sorait idézi – „A büszke Sion elesett, / Az Isten vára omladék” –, hogy rátérhessen a végkifejletre: „De ezt a verset [Arany] jövőbelátó előérzettel már nem október 23-ról írta, hanem november 4-ről. Kádár János emléknapijáról.”

Tisztában van a kalodában sínylődő honnal, a kis népek – köztük a magyar – senki által nem irigyelt helyzetével. Ezért is üt, ha csak teheti, a hazát eladó bitangokon, ezért különbözteti meg líránkat a nagy, vagyis boldog nemzetek költészetétől. „Kis nép lírája sohasem lehet tiszta költészet. Hét vastag bőr helyett legfeljebb vékony felhám védi, frissen ránőve, eleven húsát és ideghálózatát a sors horzsolásaitól. Csendesesen peng a húr, de a lant körül nyilak záporoznak.”

Ha a nyílzáport Cs. Szabó nem is tudta fölfogni – az otthoniak félték, ő pedig távol volt a tűztől (leginkább azzal, hogy a nyugati magyar irodalom könyvei, sajtótermékei fönnakadtak a belügy irányította Posta rostáján) –, mindent megtett, hogy legalább a történelmi emlékezet, szerencsés esetben a *fölszabadult* magyar nép őrizze meg szavainak hitelét. Írt, előadásokat tartott – elég legyen csak a londoni Szepsi Csombor Kör vagy a hollandiai Mikes Kelemen Kör összejöveteleit, konferenciáit említenem –, sűrűn szerepelt a BBC magyar adásaiban (előadásainak jó része az Irodalmi Ujságban is megjelent).

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy kristálytiszta stílusa – egyik interjúban elárulta, hogy a *Halfejű pásztorbotot*, ami szerintem remekmű, négyszer „írta át”, „tisztázta le”, míg elnyerte végső formáját –, nyelvi közvetlensége, sziporkázó mesélő kedve és invenciózus jellemzése az, ami magával ragadja az olvasót (még a nem csupán intellektuális érdeklődőt is). Kosztolányi Dezsőt a „nyelvújítás titánjaként” ünnepli – „ő a modern, világvárosi magyarság Pázmánya” (*Ferences nyelv, filozófus nyelv*) –, Bikich Gábort (ismerjük-e a nevet?) a nevezetes *Kilenc költő* című antológia kapcsán pedig emígy: „olyan, mint egy oszlopülő szent Bizánc kufár piaca fölött”. Ez utóbbi jellemzésből nem érződik a kitűnő prózaversek milyensége, viszont kedvcsináló, olvasónak címzett „beajánlása” tagadhatatlan.

Hadd idézzek még egypár, a Cs. Szabó László-i esszére olyannyira igaz, az elemzett íróit karakterizáló jellemzést, amelyben érték és csúfondárosság, találékonyosság és portrérajzoló bátorság kéz a kézben jár! Byronról – „Amíg élt, honfitársainak ő az Antikrisztus; megejtő, de romlott és rontó szépség, szobrászok álma, de férges márvány” (*Kriptabontás*). Goethéről – „Ifjúkorában a tűzrabló Prometheusz alakját szabta magára” (*Prometheusz Rómában*). Poundról – „Végig megmaradt vedlő és színváltó kameleonnak: római, kínai és toszkán költő ősei bőrében, patinás álarcok mögött érzi magát csak igazán elevennek” (*Az igazi hattyúk*). Richard Hughes-ról – „Akármennyire énekes, a legtöbb walesiben egy puritán is lakik, puritánokkal pedig mindig együtt hál a büntudat” (*Tiszta szívű*

gyilkosok). Krúdyról, a „legoroszbabb írónkról” – „Mocsárvizek szívérványszínei futkosnak az írásain, holt folyóágak éremlyítő, pompás rothadása borítja el mozdulatlan, de makacsul visszakísértő világot. Aki a valódi Krúdyt szereti, úgy jár a művére, mint egy láprenetegbe, hangulatok kócsagjaira, éber álmok daruira vadászni” (*A züllött hajós*). Kassák Lajos lírájáról szólva az író „szószaporító puritanizmusát” említi (*Íme, hát megeltem hazámat*), a különben általa becsült Fenyő Miksáról pedig, aki sokakat kedvelt és sokakat utált, „ártalmatlanul gonoszkodó cinizmusát” (*Sokkal több volt*). Régi angol barátját, az Apollót szerkesztő Gál Istvánt valósággal magához öleli, mikor azt írja róla, hogy „kihaló madár, akinek a romantikus rajongás a lelki motorja”. A többek közt Bartókot, Babitsot, Szabó Dezsőt, Hevesi Andrást, Halász Gábort és Szerb Antalt emlékezetből élővé varázsoló portrégyűjtemény „tiszteséges könyv, a hűség tükre, hűségnyilatkozat ifjúkori eszményképei, holt és élő barátai mellett” (*Nagy emberek tanúja*).

Nem véletlenül írta ugyancsak az Irodalmi Ujságban Kerényi Magda Cs. Szabó elbeszéléseiről, a *Vérző és éltető fantomokról*, hogy az író „egyik nagy erőssége a beleélés régi századok nagy művészegyeniségeibe”. Megállapítása – telitalálat. A látomásnak és a képzeletnek, művészi kifejezőmód, helye van a szépprózában. De az esszészzerű tanulmányban? Cs. Szabó szerint ott is. Ha nem így volna, nem íródik meg a *Petőfi Párizsban*. Az író visszanyúlt a hajdani elbeszélésehez – az *Egy gondolat bánt engemet* 1936 karácsonyán jelent meg Fáy Dezső tizenkét kőrajzával a Magyar Bibliofil Szövetség kiadásában –, hogy a levél- és naplórészletek fölhasználásával tovább élesítse a nagy magyar költő portréját. Kalandja sikerült. Álom és fantázia révbe ért. „Higgyünk a novellának. Petőfi kijut Párizsba, ottragad és fegyverrel részt vesz a júniusi munkásfelkelésben.” Ha a régivel szemben ellenkező, új megállapítás közzététele hívta elő a különös esszét, már megérte tollat ragadni. „Petőfi nem irtózkodott a vérontástól, ahogy azt a régi novellám állította 1936-ban, de képtelen lett volna kitartón szolgálni egy diktatúrát.”

Nem csupán a főntebb idézett irodalomtörténész, Gál István volt „kihaló madár”, ám az volt az őt jellemző, Nyugatra kényszerült barátja is. Akiben ugyanúgy megvolt „lelki motorként” a *romantikus lobogás*, mint az Apolló vezérkormányosában. Maga köré gyűjtötte az összes szellemi értéket – irodalom, képzőművészet, színház, zene, elmeélesítő társalgás mind-mind lételeme volt –, hogy végül is, igazi peregrinusként hazatérve, megajándékozhatta vele sokat szenvedett nemzetét.

Életem nagy élménye volt, köszönhető a csaknem negyven évvel ezelőtti, nem kis poklot megjárta tanulmányomnak (*Cs. Szabó László, az esszéíró; Levelezés-partnerem: Cs. Szabó László*), hogy a stílus nagymestere barátjává fogadott. Amikor hazatérhetett – föltétele volt, hogy csak akkor jön, ha egyik műve itthon is napvilágot lát –, az első között keresett föl, hogy megtudakolja, ki az a csodabogár, aki annyi időt szentelt életműve bogozására. Faggatózott, mindenre kíváncsi volt. Kérésére órákat sétáltunk a Szerb utca környékén – minden házról, hajdani lakójáról, az emlékezetében őrzött eseményekről stb. volt élvezetes mondanivalója –, s utána még órákat beszélgettünk Belgrád rakparti IBUSZ-lakásában.

Sajnos, rá pár évre – 1984-et írtunk – már búcsúztattuk. Talán ötvenen ha voltunk – *ügyeletes figyelmők* koszorújában – a sárospataki református temetőben, hogy fejet hajtsunk a hosszú útról megtért nagy író előtt. Őrültem is, hogy fotódokumentáció fogja őrizni az irodalomtörténeti eseményt, hiszen minden résztvevőt külön-külön lefényképezett egy szakállas figura. Később kiderült, szó se volt a kegyeleti gesztus megörökítéséről, a fotómasinát kezelő személy egyszerűen besúgó volt.

Cs. Szabó László élete jó részében, küszködve az otthontalansággal, az emigránsra törő ezer bajjal, sokat tett azért, hogy megszűnjék az orosz rabiga – szovjet módra elképzelt kommunizmus – alatti szolgaság. Tolla lézerevel közvetített minden olyan gondolatot, amely szabadságunk, a magyar nép méltóságának visszanyerését célozta.

Tudta, hitte, hogy a magyar irodalom, nem tagadva le a külföldi klasszikusok értékeit, megtartó erő, a nemzet különféle részeit (határon túli magyar kisebbség) összetoborzó harsona. Szóljon a legnagyobb hangerővel, vagy akár a suttozás, a csendesség méltóságával, Balassitól Illyésig és Nagy Lászlóig benne van – gyémánt-keménységgel – sorsunk, küzdelmeink minden egyes mozzanata. Példaerővel, mindennél erősebb szabadság-kívánnalommal.

Cs. Szabó László, amint válogatásunk tanúsítja, a főnti szellemi honvédők közé tartozott.